

УДК 374.7”71”:65.012.224(1951/2011)

*СІГАЄВА Лариса Євгеніївна
доктор педагогічних наук,
професор кафедри управління та моніторингу якості освіти
Переяслав-Хмельницького державного педагогічного
університету імені Григорія Сковороди*

ОБҐРУНТУВАННЯ ЕТАПІВ РОЗВИТКУ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ В УКРАЇНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

У статті подано ретроспективний аналіз розвитку освіти дорослих до другої половини ХХ століття; визначені характерні для України форми організації освіти дорослих. Автором на підставі аналізу архівних документів і матеріалів обґрунтовано періодизацію та виокремлено чотири етапи розвитку освіти дорослих у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.

***Ключові слова:** позашкільна освіта, освіта дорослих, розвиток освіти дорослих, організація освіти дорослих.*

У другій половині ХІХ ст. у зв'язку з бурхливим розвитком різних форм освіти дорослих, зароджуються андрагогічні ідеї та з'являється нове поняття «андрагогіка» (1833), що позначає науку про закономірності освіти дорослих. Упродовж ХІХ – початку ХХ ст. для характеристики проблеми освіти дорослих використовувалися терміни «позашкільна освіта», «політосвіта», «освіта дорослих». «Позашкільна освіта» як поняття почала входити у вжиток у 90-х роках ХХ ст. Характерними формами організації освіти дорослих у другій половині ХІХ ст. були: гімназії і ліцеї, жіночі школи при жіночих гімназіях, вищі жіночі курси, земські і приходські школи для навчання дітей простого люду, недільні школи та вечірні курси для робітників. Середина 50-х років ХІХ ст. стає часом зародження громадської педагогічної преси. Публічні лекції з різних проблем соціально-політичного, гуманітарного, природничо-наукового, філософського і технічного знання

розширювали допомогу дорослим в організації їхньої самоосвіти. Поширення знань серед дорослих потребувало відкриття публічних та народних бібліотек. Каталоги бібліотек були відкриті для самоосвіти; значно зріс потяг трудящих до друкованого слова. Народні доми (бібліотеки, читальні, аудиторії) ставали центрами культурного, духовного, громадського життя дорослих.

Теорія освіти дорослих в Україні в другій половині XIX – на початку XX ст. формувалася на основі перших вітчизняних здобутків шкільної педагогіки, досвіду європейських закладів позашкільної освіти, завдяки участі в теоретичних і практичних пошуках прогресивних представників суспільства й педагогічної думки – К. Д. Ушинського, М. І. Пирогова, М. П. Драгоманова, Х. Д. Алчевської, Б. Д. Грінченка, Т. Г. Лубенця, С. Ф. Русової та ін.

Основою для формування перших дидактичних ідей стала діяльність недільних загальноосвітніх шкіл для навчання дорослих, виникнення яких пов'язано з іменами таких відомих педагогів, як К. Д. Ушинський, В. І. Водовозов, М. І. Пирогов, В. Я. Стоюнін, В. І. Чарнолузький та ін. Саме недільні школи, які стали першим проявом громадського руху і мали на меті задовольнити освітні потреби населення в альтернативній формі, відмінні від державних шкіл, сприяли задоволенню суспільної потреби не тільки навчатися, а й вчити; були першим виявом масової додаткової початкової освіти.

Розвиток освіти дорослих у першій половині XX ст. сприяв визначенню основного змісту теорії позашкільної освіти та відмінностей між шкільною та позашкільною освітою (1912), обґрунтуванню принципів та методів позашкільної освіти, розкриттю особливостей дорослої аудиторії, визначенню вимог до працівника в галузі позашкільної освіти, створенню власної дидактики й методики для роботи з дорослими.

Архівні матеріали свідчать, що на початку XX ст. було визначено п'ять основних типів шкіл для дорослих: школи грамоти для дорослих;

повторювально-додаткові загальноосвітні курси; спеціальні (професійні) курси; додаткові школи; народні університети [2]. Поряд із народними університетами, школами різних типів для дорослих, курсами, гуртками самоосвіти, публічними курсами лекцій організатори й теоретики освіти наголошували на необхідності створення бібліотек, музеїв, народних домів, клубів, організації виставок, екскурсій, книговидання і книжкової торгівлі, видання періодичної преси. Самоосвіта визначалася як провідний принцип освіти дорослих, що сприяв культурному розвитку й саморозвитку особистості дорослого. Освітні структури для дорослих характеризувалися соціокультурною спрямованістю, загальною доступністю, демократичними формами організації навчального процесу, установкою на пізнавальні потреби учнів.

Становлення і розвиток системи освіти дорослих, широка й різнобічна практика в цій галузі в післяреволюційний період стали потужними стимулами для розвитку спочатку теорії освіти й навчання дорослих (дидактики), а потім інтегральної науки – андрагогіки. Упродовж 1918–1940 рр. уряд прийняв законодавчі документи про освіту дорослих; тривала робота щодо ліквідації масової неписьменності серед дорослих; створювалася система освіти Радянської України; встановлено типи вищої школи – інститути й технікуми, професійно-технічні школи, інститути професійної освіти (1930), які готували викладачів для технікумів, шкіл, ФЗУ, робітфаків. Відкриття у Петрограді (РРФСР) Інституту позашкільної освіти поклало початок інтенсивному розвитку теорії і практики освіти дорослих. Свої особливості у XIX ст. мав розвиток освіти у Східній Галичині, Північній Буковині й Закарпатті, які перебували у складі Австро-Угорської імперії. Вища освіта на західноукраїнських землях зосереджувалася у Львівському університеті, Реальній (або Торговельній, 1817 р.), Ветеринарній (1897 р.), Технічній (1844 р.) академіях у Львові (остання згодом була реорганізована у політехнічний інститут), Чернівецькому ліцеї [1]. Діяльність цих навчальних закладів сприяла

подальшому розвитку освіти в західному регіоні країни взагалі та освіти дорослих зокрема.

Досвід організації освіти дорослих, накопичений педагогічною наукою за радянські часи, безумовно, позначився на становленні та розвитку освіти дорослих в Україні. Протягом другої половини ХХ століття освіта дорослих зазнавала багатьох змін і перетворень. Її прагнули реформувати, щоб вона відповідала завданням модернізації суспільства на соціалістичних засадах.

Вивчення історико-педагогічної літератури, аналіз архівних документів і матеріалів дав змогу визначити основні етапи розвитку освіти дорослих в Україні у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. В основу періодизації покладено загальні процеси і явища, події, які мали вплив на подальший розвиток освіти дорослих в Україні. Оскільки соціально-економічний, політичний розвиток країни неминуче пов'язаний з розвитком її освіти, обґрунтуємо періодизацію розвитку освіти дорослих в Україні у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст., визначивши такі чотири етапи:

- 50 – 60-ті роки ХХ ст. – етап післявоєнного відродження;
- 70 – 80-ті роки ХХ ст. – етап поширення ідеї неперервного навчання;
- початок 90-х рр. ХХ ст. – кінець ХХ ст. – етап адаптації дорослих до нових умов життя у пострадянському суспільстві;
- початок ХХІ ст. – етап розвитку освіти дорослих в незалежній Україні, який триває і нині.

Нижня хронологічна межа першого етапу розвитку освіти дорослих в Україні – 50-ті роки ХХ ст. зумовлена післявоєнним відродженням освіти, подальшою ліквідацією неписьменності дорослих одночасно зі стрімким науково-технічним прогресом у світі й пов'язаним із ним розвитком освіти дорослих за рубежом. Цей час історики часто називають часом «відлиги», коли була зроблена спроба частково реформувати тоталітарну радянську систему, перетворити її на життєздатний суспільний організм. Після закінчення Другої світової війни радянський народ повернувся до мирної

праці. Важливим етапом післявоєнного життя стала відбудова зруйнованих міст і сіл. Величезні масштаби післявоєнного будівництва заводів, фабрик, електростанції потребували великої кількості інженерно-будівельних кадрів різних спеціальностей. Тим часом у 50-ті роки ХХ ст. освітній рівень дорослих був украй низьким: 26,3 % населення мали середню освіту; 55 % населення проживало на селі [4]. Прискорений розвиток механізації, автоматизації і хімізації виробництва, широке застосування електроніки, повсюдна електрифікація, інші досягнення науки і техніки докорінно змінювали характер праці. Від працівників соціалістичного виробництва вимагалися знання складних технічних розрахунків і креслень. Перспективи техніко-економічного розвитку Радянського Союзу ставлять високі вимоги до всіх трудівників. Різностороння освіта стає потребою. У 50-х рр. ХХ ст. в народному господарстві працювало всього лише 7,5 мільйонів фахівців з вищою і середньою спеціальною освітою [6]. Робота загальноосвітньої, середньої спеціальної і вищої школи в підготовці кадрів фахівців для всіх галузей народного господарства і культури не була позбавлена недоліків. Головним з них був відрив навчання від життя, слабка підготовленість випускників шкіл до практичної діяльності. Необхідно було перебудувати народну освіту з тим, щоб радянська середня, професійно-технічна і вища школи відігравали більш активну роль у всій творчій діяльності радянського народу, адже технічний прогрес у всіх галузях народного господарства ставив нові вимоги до кваліфікації основної маси робітників [7].

Верхня хронологічна межа першого етапу розвитку освіти дорослих в Україні – 60-ті рр. ХХ ст. зумовлена прийняттям згідно з рішенням ХХІ з'їзду КПРС 24 грудня 1958 р. Верховною Радою СРСР Закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР», а потім, 17 квітня 1959 року, відповідним прийняттям Верховною Радою УРСР Закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» [9], який сприяв подальшому розвитку освіти дорослих, післявоєнному

відродженню освіти з одночасним швидким науково-технічним прогресом у світі й пов'язаним з ним розвитком освіти дорослих за рубежом. Одним з його положень було запровадження в країні загальної обов'язкової восьмирічної освіти. Велика робота, яку провели органи народної освіти з реорганізації шкільної мережі і розстановці педагогічних кадрів, дала змогу вже до 1962/63 навчального року всі семирічні школи реорганізувати у восьмирічні. Значно посилювався політехнічний напрям повної середньої школи (IX–XI класи); були передбачені заходи з розвитку шкіл для працюючої молоді. Особливої ваги надавалося роботі міських і сільських професійно-технічних училищ, а також поліпшенню якості підготовки робітничих кадрів. Сучасне виробництво, що базувалося на новітніх досягненнях науки і техніки, вимагало від випускників вищих і середніх спеціальних навчальних закладів високого рівня теоретичної підготовки і хорошого знання практики. В нових умовах особливого значення набувала підготовка фахівців у вищих і середніх спеціальних навчальних закладах шляхом заочного і вечірнього навчання. Постановою Ради Міністрів СРСР «Про заочну підготовку фахівців» передбачено розширити межу заочних відділень у містах та на підприємствах [5]. Заочна і вечірня система вищої і середньої спеціальної освіти повинна була будуватися таким чином, щоб люди, займаючись продуктивною працею в суспільстві, у вільний від роботи час мали при бажанні можливість здобути вищу або середню спеціальну освіту або підвищити свою кваліфікацію [9]. Стаття 2 Закону передбачала запровадження обов'язкової восьмирічної освіти, отже, вся навчально-виховна робота у восьмилітній школі повинна будуватися на поєднанні вивчення основ наук, політехнічного навчання і трудового виховання, широкого залучення школярів у доступні в їх віці форми суспільно корисної праці. Стаття 3 Закону передбачала, що вся молодь з 15–16 років повинна включатися в посильну суспільно корисну працю, і все її подальше навчання має пов'язуватися з продуктивною працею в народному господарстві. Стаття 4 Закону передбачала встановлення таких основних типів навчальних

закладів, що дають повну середню освіту: а) школи робітничої і сільської молоді – вечірні (змінні) середні загальноосвітні школи, в яких особи, що закінчили восьмирічну школу і працюючі в одній з галузей народного господарства, здобувають середню освіту і підвищують професійну кваліфікацію. Термін навчання в цих школах – 3 роки. З метою створення необхідних умов для тих, хто навчається у вечірніх (змінних) середніх загальноосвітніх школах, Радою Міністрів СРСР встановлювався скорочений робочий день або скорочений робочий тиждень; б) середні загальноосвітні трудові політехнічні школи з виробничим навчанням, в яких особи, що закінчили восьмирічну школу, одержують протягом 3 років середню освіту і професійну підготовку для роботи в одній з галузей народного господарства або культури. Співвідношення теорії і практики у виробничому навчанні і чергування періодів навчання і праці встановлювали залежно від профілю спеціальної підготовки і місцевих умов [9]. У сільських школах навчальний рік слід було будувати з урахуванням сезонності сільськогосподарських робіт. Виробниче навчання і суспільно корисна праця можуть проводитися у навчальних і виробничих цехах найближчих підприємств, в учнівських бригадах колгоспів і радгоспів, у навчально-дослідних господарствах, у шкільних і міжшкільних навчально-виробничих майстернях. Наступним пунктом цієї статті визначалося, що технікуми та інші середні спеціальні навчальні заклади, в яких особи, що закінчили восьмирічну школу, одержують середню загальну і середню спеціальну освіту. Разом з тим, стаття 7 Закону визнала за необхідне перетворення десятирічок (старших класів) у різні типи міських і сільських середніх загальноосвітніх шкіл. План переходу на нову систему шкільної освіти слід було розробити в кожній союзній республіці, згідно з особливостями її економічного і культурного розвитку. При цьому перехід шкіл з 7-річного на 8-річне обов'язкове навчання, а також організацію повних середніх шкіл різних типів рекомендувалися почати з 1959/60 навчального року і закінчити протягом 3–5 років [9].

Нижня хронологічна межа другого етапу розвитку освіти дорослих в Україні – 70-ті роки ХХ ст. пов’язана з поширенням ідеї неперервної освіти в світі та її впливом на розвиток освіти дорослих в Україні, появою нових форм навчання дорослих. *Верхня хронологічна межа* другого етапу розвитку освіти дорослих в Україні – 80-ті роки ХХ ст. зумовлена реформуванням освіти та подіями, які називали «перебудовою». Це безпосередньо торкнулося системи освіти в Україні, яка розвивалася швидкими темпами. У середині 1980-х років проводилася реформа загальноосвітньої та професійної школи. Вищі навчальні заклади України працювали над її реалізацією. *Нижня хронологічна межа* третього етапу розвитку освіти дорослих в Україні – початок 90-х рр. ХХ ст. *Верхня хронологічна межа* третього етапу розвитку освіти дорослих в Україні – кінець ХХ ст. Він визначається подіями, що відбулися в Україні після розпаду СРСР та характеризується кардинальними змінами у політичному і соціокультурному житті суспільства, адаптацією дорослих до нових умов життя у пострадянському суспільстві. Справжній вибух структурних змін освітніх установ України спостерігався після розпаду СРСР. *Нижня хронологічна межа* четвертого етапу розвитку освіти дорослих в Україні – початок ХХІ ст., який триває і нині. Слід зазначити, що цей етап пов’язаний із значними труднощами у розвитку соціально-економічних відносин: треба було усвідомити, як жити в нових умовах, побудувати своє життя, переоцінити всю спадщину, яка залишилася від СРСР та обрати новий шлях розвитку країни. Україна почала будувати незалежну державу, обравши європейський вектор розвитку [1, с. 5].

Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття») разом із розширенням спектру послуг і забезпечення рівного доступу до якісної освіти висуває провідну ідею навчання протягом усього життя і адаптацію національної системи до європейських і міжнародних норм у контексті розширення європейської та міжнародної співпраці. Закони України «Про освіту» і «Про вищу освіту», Національна доктрина розвитку освіти пройшли експертизу Ради Європи [3]. Цей етап характеризується тим,

що: закладено підвалини національної системи освіти; на законодавчому рівні визначено філософські та методологічні основи реформування вищої школи з метою реалізації стратегічного курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу, забезпечення всебічного входження України в європейський політичний, економічний і правовий простір та створення передумов для набуття Україною членства у ЄС (Указами Президента України від 11 червня 1998 р. та 12 квітня 2000 р. було затверджено «Стратегію інтеграції України до Європейського Союзу», а 14 вересня 2000 р. – «Програму інтеграції України до Європейського Союзу». Верховна Рада України 27 листопада 2003 р. прийняла Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу», підготовлений за активної участі експертів Центру європейського та порівняльного права); розширено мережу вищих навчальних закладів; створено європейські заклади нового типу (нові факультети та інститути в структурі університетів); поява закладів нової форми власності (приватні та комерційні) [1, с. 6]. Хронологічна межа дослідження (початок XXI століття) зумовлена значними соціально-економічними трансформаціями в Україні, виникненням пов'язаного з ними ринку праці та явища безробіття, світовими процесами глобалізації, інтеграції країни у європейський освітній та економічний простір, інформатизацією суспільства, необхідністю адаптації дорослої людини до сучасних реалій життя, розвитком освіти дорослих в умовах незалежної України. Таким чином, інтенсивний розвиток освіти дорослих розпочався у зв'язку з ліквідацією масової неписьменності народу та продовжився розвитком різноманітних організаційних форм освіти дорослих (шкіл, робітфаків, народних університетів та ін.).

Актуальність і перспективність дослідження освіти дорослих як явища в сучасних умовах зумовлюється високими темпами соціально-економічного розвитку суспільства; структурними змінами в сфері зайнятості дорослих; суттєвими демографічними змінами, що полягають у зменшенні

народжуваності та збільшенні кількості людей похилого віку; процесами глобалізації; міжнародним співробітництвом та інтеграцією України в європейський освітній простір; приєднанням України до Болонського, Копенгагенського процесів; розвитком інформаційних технологій; розбудовою громадянського суспільства; створенням навчального середовища для різних груп населення (як для працездатних, так й для людей з особливими потребами); створенням умов для навчання дорослих за допомогою мережі Інтернет. Для дорослих людей освіта ніколи не закінчується. Дорослі люди – це посередники між минулим, сьогоденням і майбутнім; старші покоління йдуть із життя, забираючи з собою цілу бібліотеку; 880 млн зовсім неписьменних і 4,5 млрд безнадійно відсталих від сучасних знань людей – шлях до планетарної трагедії [8]. Дорослі – стратегічний резерв нації. Якщо нам вдасться впоратися зі змінами освітніх установ, з'явиться надія подолати труднощі в освіті дорослих багатьох народів світу.

Список використаних джерел:

1. Дмитриченко М. Ф. Вища освіта і Болонський процес: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М. Ф. Дмитриченко, Б. І. Хорошун, О. М. Язвінська, В. Д. Данчук. – К. : Знання України, 2006. – 440 с. – Бібліогр.: С. 427-439.
2. Медынский Е. Н. Внешкольное образование, его значение, организация и техника: курсы, читанные в пед. акад. / Е. Н. Медынский. — СПб., 1913. — 249 с.
3. Освіта України за роки незалежності: стан, факти, події / за заг. ред. В. Г. Кременя. — К.: Вища шк., 2001. —159 с.: іл.
4. Зведення звітів початкових, семирічних і середніх шкіл дорослих на початок 1950-51 навчального року // ЦДАВО України. — ф. 166, оп. 15, спр. 809, арк. 1-136.
5. Постанови Ради Міністрів СРСР з питань народної освіти УРСР

// ЦДАВО України. — ф. 166, оп. 15, спр. 126, арк. 1-95.

6. Зведений звіт шкіл та курсів підготовки і перепідготовки спеціалістів за 1956 р. // ЦДАВО України. — ф. 166, оп. 15, спр. 1851, арк. 1-45.

7. Доповідні записки Міністерства освіти УРСР до Ради Міністрів СРСР та ЦК КП України з питань народної освіти (т. II) // ЦДАВО України. — ф. 166, оп. 15, спр. 2027, арк. 1-259.

8. Національна доповідь «Розвиток системи освіти в Україні в 1995 – 2004 рр.» представлена на Міжнародному форумі «Освіта для стійкого розвитку: на шляху до суспільства знання». — [Електронний ресурс]. — Электронный журнал «Образование в СНГ: проблемы и перспективы». — 2005. — Режим доступу: <http://cis.bsu.by/second.aspx?uid=51&type=Article>
<http://cis.bsu.by/second.aspx?uid=3&type=subject>

9. Денисюк Т.Ф. Історіографічний аналіз розвитку змісту початкової освіти України у 50-90-х роках ХХ ст. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/1110/1/06dtfpou.pdf> Т.Ф.

Аннотация

Сигаева Л.Е. Обоснование этапов развития образования взрослых на Украине во второй половине ХХ – в начале ХХІ века

В статье подан ретроспективный анализ развития образования взрослых ко второй половине ХХ века; определены характерные для Украины формы организации образования взрослых. Автором на основании анализа архивных документов и материалов обоснована периодизация и выделены четыре этапа развития образования взрослых во второй половине ХХ – в начале ХХІ века.

Ключевые слова: *внешкольное образование, образование взрослых, развитие образования взрослых, организация образования взрослых.*

Summary

Sigaeva L. Grounding of the development stages of adult education in

Ukraine in the second half of XX - beginning of XXI century.

The article presents a retrospective analysis of adult education in the second half of the twentieth century; the characteristic forms of adult education organization in Ukraine are defined. The author grounded, on the analysis of archival documents and materials, the periodization and distinguished four stages of adult education in the second half of XX - beginning of XXI century.

Keywords: *extra-scholastic education, adult education, the development of adult education, adult education organization.*